

Žemberová, Viera

Dôvetky Alberta Marenčina

Opera Slavica. 2024, vol. 34, iss. 1, pp. 178-185

ISSN 1211-7676 (print); ISSN 2336-4459 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/OS2024-1-23>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.80579>

License: [CC BY-SA 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/)

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20240913

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

KARDYNI-PELIKÁNOVÁ, K.: *Uwiedzeni przez polską literaturę: czeska polonistyka literacka*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 2003. 285 s. ISBN 83-89348-07-1.

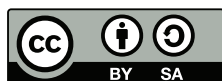
About the author

Monika Válková Maciejewska

Adam Mickiewicz University Poznań, Faculty of Polish and Classical Philology, Center of Polish Language and Culture for International Students, Poznań, Poland

monval@amu.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-5267-4846>

This work can be used in accordance with the Creative Commons BY-SA 4.0 International license terms and conditions (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). This does not apply to works or elements (such as images or photographs) that are used in the work under a contractual license or exception or limitation to relevant rights.

<https://doi.org/10.5817/OS2024-1-23>

Dôvetky Alberta Marenčina

MARENČIN, A.: *Kto som. Zápisky–myšlienky–úvahy 1973 – 1996*. Bratislava: Marenčin PT, 2022. 238 s. ISBN 978-80-569-1963-8.

MARENČIN, A.: *Ludská totalita. Zápisky, myšlienky, úvahy 1996 – 2017*. Bratislava: Marenčin PT, 2022. 160 s. ISBN 978-80569-0846-4.

Autorské, biografické heslo Alberta Marenčina (1922 – 2019) informuje, že sa tí, ktorých zaujíma jeho aktívna prítomnosť v spoločenskom pohybe minulého storočia, v európskej kultúre a v umení, nájdu jeho neprehraditeľný prínos na postoch spisovateľ, básnik, kolážista aj ilustrátor, prekladateľ, či dramaturg, no aj na poste úspešného autora rozhlasovej a zápisy mediálnej tvorby.

Akademické štúdiá ukončil Albert Marenčin na filozofickej fakulte v Bratislave, po skončení vojny pracoval ako novinár, aby v štúdiách pokračoval v druhej plovici 40. rokov vo Francúzsku, na Sorbonne a na vysokej škole filmovej. Roky prežité v Paríži prirodzene formovali jeho autorskú tvorbu a vyhranili jeho nazeranie na potrebu, hodnotu a tendenciu umenia v kultúrnom živote spoločnosti. Po návrate z európskeho

centra moderného umenia pôsobil viac ako dve desaťročia v Československom štátnom filme, odkiaľ musel odísť po roku 1972, aby do roku 1987 pracoval v Slovenskej národnej galérii. Marenčinovo meno sa natrvalo spojilo s Patafyzickým kolégiom v Paríži a od začiatku 70. rokov minulého storočia s jeho autorskou prítomnosťou v československej surrealistickej skupine formovanej Vratislavom Effenbergerom vo Francúzsku.

Autentické, osobné a tvorivé väzby na európske kultúrne a umelecké prostredie priblížil Albert Marenčin slovenským čitateľom vo viacerých prácach, medzi inými: *Nikdy a Návraty na Muráň* (1987, 1996), *Laterna magika* (2006), *Básnici a rebeli* (2014). Komorné, komentujúce a nepokojné zázemie či roky zhodnocujúce a reflektujúce jeho prítomnosť v premenlivom kultúrnom a spoločenskom prostredí prinášajú, popri ďalších, publikácie z posledných rokov: raz ako rozhovory, potom ako rozpomienky, alebo ide o zápisky a záznamy *Dezertéri alebo ľudský faktor* (2008), *Kacírske myšlienky* (2016), *Horká chuť storočia* (2018), *Ľudská totalita* (2022) a naposledy *Kto som* (2022).

Schopnosť daná jednotlivcom, ktorí dokážu mimo časovo určených pracovných zápisov, zmysluplne, ba s dosahom prekračujúcim ich prítomnosť v realite zapisovať svoje „vnútorné svety“ je výnimočná vďaka kultivovanej intelektuálnej a osobnostnej zručnosti, čím sa zápisy premenia na intenzívny, pritom komorný dialóg medzi všeobecným a jedinečným, spoločenským a osobným. Tak sa spontánny dotyk zo slov naznačovaný medzi ja a my postupne stáva premostením utváraným zo slov medzi ja personalizované a zaznamenávajúce a oni/ono uskutočňované, všetko však videné a zhodnocované v ja-realite. Navyše sa tak deje v súlade s ambíciou a schopnosťou zachytiť podstatu javu, okamihu aj problému do osobných postrehov a hodnotiacich či komentujúcich výpovedí a obrazne vykročiť za čas samotnej udalosti, vedome prekročiť čas jej záznamu a nie raz aj reflektovania.

V situácii, keď ide o zápisník závažných osobných záznamov, naplní sa pre autora zápisu spravidla „očistná“ názorová sebareflexia, ktorá sa spája s typovými danosťami zapisujúceho, s jeho odvahou, temperamentom a talentom rešpektovať význam slova. Za týchto okolností je zápis navyše nie raz určujúco podporený skúsenosťami, (pre)zážitkami a spoločenskými udalosťami pre píšuceho. Skúsenosti sú pre neho podstatné a aj napriek plynúcemu času stávajú sa uchovanými pamäťovými stopami, ktoré ich autor považuje za rozhodujúce a za ustálené predovšetkým vo svojich osobných dejinách. Ide teda o komorný a do podstaty problému ukotvený dialóg alebo ad hoc komentár so súvislosťami odkazujúcimi na jadro reflexie v zápise, ktorá sa argumentačne, odkazom, či dôvodiaco pohybuje medzi spoločenskou a osobnou pamäťou, medzi etikou, morálkou, ale aj emóciami a reálne žitou praxou toho, kto je ich tvorcom.

Podmienok by sa isto našlo viac, aby sa ustálila miera aj na docenenie odvahy zapísať „pravdivý“ dialóg uskutočnený so sebou, ale to už zostáva na posúdení toho, komu patrí zápisník. Napokon sú poväčšine aj také zápisníky, ktoré nikdy neopustia svojho

„majiteľa“, no aj také, ako sú zápisníky Alberta Marenčina, v ktorých listujú po ich vydaní tí, ktorým je autor osobne či svojím spoločenským významom a hodnotou svojej tvorby mimoriadne blízka a vzácna osobnosť. Inak to nie je ani s nazeraním Alberta Marenčina na spoločenskú realitu, v ktorej prirodzene a s umeleckou tvorbou, dnes už odkazom, aktívne vstupoval a podľa dobových okolností ju podnetne a nápadito spoluvytváral. Medzi čitateľmi jeho zápisníkov budú aj takí, ktorí si k Albertovi Marenčinovi utvoria „cestu“ vzájomného spoznávania sa už iba sprostredkovane a vďaka vydaniu osobných postehov a reakcií na žitú realitu po ich zaradení do zápisníkov *Kto som. Zápisníky–myšlienky–úvahy 1973 – 1996* a *Ludská totalita. Zápisníky. Myšlienky. Úvahy 1996 – 2017*.

Knižné vydanie dvoch časovo vymedzených súborov „zápisníkov, myšlienok a úvah“ vo vydaniach *Kto som*, obsiahlo 372 a v *Ludskej tonalite* zachytilo 301 Marenčinových záznamov. Zápisníky, myšlienky a úvahy sú časom svojho vzniku vymedzené, ale aj limitované, sú rozosiate v každom súbore do rokov čosi nad dve desaťročia spontánnych, či osobnou skúsenosťou obnovovaných, alebo do hodnotiacich či vnútorne sa sporiacich zápisov zaznamenaných od nedávnej histórie do aktuálnej prítomnosti, od dejín a politiky, kultúry a umenia do počtom nezvyčajne rozsiahleho záberu, zvlášť do výberu zaujímavých osobností z kultúry a umenia, ale aj z histórie a politiky.

Albert Marenčin zápisníky *Kto som*, vznikajúce v rokoch 1973 až 1996, začína takto: „Hoci som si zaumienil pokračovať nepretržite v denníku a nadviazať tak na vlašajší, nepodarilo sa mi to. Prešiel celý január bez jediného zápisu a ak dnes otváram tento nový diár, aby som započal nový ročník denníka, nerobím to preto, že by som mal niečo významné na záznam: nielen dnes, ale ani pred týždňom, ani pred oboma nič také sa neudialo, čo by stálo za zmienku. [...]. Žiadna bilancia“¹. Dve desaťročia, v ktorých zápisníky vznikali, boli náročné pre spoločnosť a pre jednotlivca azda väčšími, strát v osobnom živote nebolo málo a vstupovali do neho komorné otázky, hľadajúce odpovede na to, čo azda ani nechce byť precizované: kto som?, prečo píšem?, čím mi je umelecké dielo?, čo chce spoločnosť od umenia? – naznačuje, že ide o „odpovede na večné otázky“². Po komorných sondách sa Marenčinov záber do dvoch desaťročí sústreďuje na osobné dejiny naplnené emotívne čírymi rozpomienkami na rodisko, rodičov, na to, čo odnáša čas a on sa môže tak, ako iní len sa prizerať nezvratným pravidlám života, jeho začiatku a koncu.

Pripomenuté desaťročia poznajú pre tvorivých jednotlivcov „zákaz publikovať“. Pre spisovateľa a jeho generáciu to znamená, ujasniť si svoju rolu aj post v spoločnosti a v umení, teda ako reagovať na prítomnosť dvoch protichodných, tendencií v reálnom

1 Albert Marenčin: *Kto som*, 2022, zápis 1, 31. január 2022, s. 5.

2 Tamže, zápis 57, 4. február 1975 s. 46.

živote aj preto, či práve preto, že sa hodnotné umenie rodí z nedostatku a má sa vyrovnáť s tým, čo má aj jeho autorská tvorba a umenie v danej dobe „odhaliť“ a čo má „zakryť“³. Ataky reality a jej praxe žiadali si aj od Alberta Marenčina rozhodnutia, alebo aspoň prístavenie sa pri nich: prečo neemigroval?, prečo sa stal komunistom?, ako sa vyrovnáť s politikou menšieho zla?, aby si zaznamenal do svojho zápisníka ironickú sentenciu: „každý robí, čo môže, podaktorí aj to, čo vedia“⁴.

V roku 1977 sa zápisy personalizujú, sú osobné, odkazujú na ideály, emócie, na meditatívnosť a sebaspytovanie aj preto, aby žitá skúsenosť ho naučila veriť sebe a v seba a doceniť to, čím sa odlišuje od iných, ustáliť sa v autorskej stratégii a oznámiť literárnemu svetu, „píšem zrozumiteľne“⁵. Marenčin sa vymedzuje na podloží poézie, vypovedá o sebe z postu básnika a premýšľa o tom, čo je jeho úloha, „dielo by sa nemalo odtrhnúť od autora, vynímať z kontextu jeho myslenia a života“, zvlášť preto, lebo „dielo je výrazom autorovho vnútorného sveta a súčasťou jeho života“⁶. Marenčin reaguje na dobovú uměnovědu, zvlášť na literárnu kritiku, od nej očakáva presvedčivnú odpoveď na to, čo je dobrá literatúra, dobrá poézia, „čo je však kritériom kvality?“⁷

Podstatné a latentne prítomné spomedzi zápisov budú najskôr tie, ktoré Albert Marenčin zachytili ako sériu personalizovaných reflexií a obsiahne ich v skratke takto: „Nepíšem o sebe – a len o sebe“⁸. Medzi zápsmi sa počtom a tematickým záberom udomácnili tie z rokov 2004 a 2009. Na počiatku svojich zápisov informuje Albert Marenčin o tom, ako sa pre ne rozhodol: „Včera, na Tri krále 1996, som sa konečne rozhodol „inaugurovať“ tento zápisník, ktorý mi pred dvomi rokmi dal syn pod stromček; bolo to na Vianoce 1993. A dnes konečne idem robiť prvý zápis [...]“⁹, aby na inom mieste precizoval svoj zámer takto, „Píšem, rozprávam v prvej osobe jednotného čísla, aby som podčiarkol, že sa nestaviam do pózy hovorca niekoho iného [...], čo hovorím, píšem, zapisujem, opisujem, sú moje názory, moje myšlienky aj výmysly, moje dojmy, moje spomienky, a pripúšťam, možno aj moje interpretácie cudzích myšlienok a názorov...“¹⁰.

Možno predpokladať, že čitateľov „prvý dotyk“, vizuálny kontakt s názvom vydania Marenčinovej publikácie *Ludská totalita. Zápisky. myšlienky. úvahy 1996 – 2017* vyvolá odlišnú či neočakávanú informačnú reakciu. Pritom si čitateľ uvedomuje, že sa zblíži s osobnými zápsmi, ktoré sú svojou tematickou a problémovou šírkou

3 Tamže, zápis 89, 13. február 1976, s. 66; zápis 90, 8. marec 1976, s. 67.

4 Tamže, 2022, zápis 113, 18. apríl 1977, s. 89; zápis 123, 27. júl 1977, s. 96; zápis 145, 17.

5 Tamže, 2022, zápis 231, 19. jún 1983, s. 163.

6 Tamže, 2022, zápis 163, 15. november 1979, s. 120.

7 Tamže, 2022, zápis 264, 7. júl, s. 186; zápis 266, september 1990, s. 186 – 187.

8 Albert Marenčin: *Ludská totalita*, 2022, zápis 297, 21. marec 2010, s. 139.

9 Tamže, zápis 1, Bratislava, 7. január 1996, s. 5.

10 Tamže, zápis 75, 10. november 2000, s. 46.

zvoleného záberu atraktívne a pre toho, kto píše sú v danom okamihu spravidla iba sebareflexívne a zostávajú také aj v tematizovaných súvislostiach voči odlišným udalostiam zo spoločenského a umeleckého dejinného prostredia, sú objektívne a uložené do plynúceho času, a predsa zostávajú svojim presahom do prítomnosti takmer univerzálne znepokojujúce.

Sumujúci Albert Marenčin premyslel mnohé a odkazuje na iné a aj inak. Pôvodne svoj zápis personalizuje, sceľuje ho do profesijnej tézy na to, čo je dané a čo je možné, teda vykonané a stratené, čo sám prijal medzi hodnoty. Ide o tie danosti z dejín spoločnosti a svojej generácie i súčasníkov, ktorým popri svojom spoločenskom type, osobnom charaktere, mravoch a priamosti výpovede predovšetkým dôveroval. Pre umelca Alberta Marenčina v role profesijného a osobného kréda nemenne platil: „Umenie je výrazom (odtlačkom) človeka, ľudskej totality: nie jeho vzdelania, zručnosti, nie jeho vedomosti a skúsenosti alebo remeselnej praxe – ale toho všetkého dovedna, čiže všetkého, čo sa v živote na jeho človečenskú podstatu „nalepilo“. Pravda, stáva sa, že to „nalepené“ niekedy tú podstatu celkom zakryje, udusí, umlčí. Školy, umelecké učilištia mali by tú „ľudskú podstatu“ odhaľovať, odkrývať a učiť človeka, ako si ju udržať čistú, nedotknutú – a nedotknuteľnú“¹¹.

Zo žitej spoločenskej a kultúrnej reality, ktorú Albert Marenčin sledoval a pozorne zhodnocoval sa do zápisov dostali kritické a osobným sklamaním sprevádzané postrehy, v ktorých si vypomáha „informáciami“ zachytenými z rozpínavej pôsobnosti svojich súčasníkov užívajúcich si zmenenú spoločenskú skutočnosť, aby ich zaznamenal termínmi mravná degradácia, lenivosť ducha, konzument, zbohatlík, malomeštiactvo, zabávač, biznis, bezmocnosť, banalita, blahobyt, nevzdelanosť, nekultúrnosť, pragmatizmus, no aj inými a rovnako nelichotivými termínmi. Albert Marenčin nevstupuje do sporu so spoločenskou realitou, tá sa pohybuje jednoducho po odlišných trajektóriách ako jeho skúsenosťami cibrené nazeranie na sveta a osobný život, no chce vo všetkej vážnosti reflektovanej skutočnosti reagovať a zaznamenať svoj názorový a mavný odstup od zabývaného nízkeho horizontu pri súčasníkom uplatňovaných požiadavkách na hĺbku a výstuž utváraných hodnôt v osobnom živote a v praxi spoločenského a profesijného nazerania na praxou nastavené kolektívne hodnoty a na subjektívne vklady či na prínos jednotlivca do dennodenne žitej náročnej prítomnosti, ktorej prirodzene predchádzala minulosť s jej hodnotami a jej podnetmi do budúcnosti. Albert Marenčin si úprimne povzdychne: „Má vôbec zmysel tvoriť umenie, keď on tak katastrofálne klesá záujem?“¹², aby s rovnakou vážnosťou apeloval: „Nehľadaj zmysel

11 Tamže, zápis 89, 3. júl 2001, s. 54.

12 Tamže, zápis 57, 25. september 1999, s. 39.

ani cieľ svojho života mimo seba, ani nečakaj, že ti ho niekto dá. Tvoj život má len taký zmysel a taký cieľ, aký mu sám dáš“¹³.

Na horizonte plynúceho času, svojho veku a ním osobne prežitého odkazuje Albert Marenčin svojimi zápismi na ponúkaný a prítomný, podľa jeho nazerania, na nenáročný obsah konzumnej existencie. Sprítomňuje osobnými rozpomienkami to, čo je živé v umení tak, že definuje tvorbu a tvorivosť a nimi iniciované porozumenie pre činy spojené s umením, ich ocenením. V zápisoch sa opakovane sústredil na svoju pamäť aj na svoje miesto v prítomnej skutočnosti. Nazeranie na prax a ňou odobrené nenárodné hodnotové kolektívne prepadliská ilustruje tým, čo zaplavilo ponuku a ambície všedného dňa v zmýšľaní, uctievaní a „definovaní“ moderných ikon spoločnosti. Aj preto tak naliehavo upozorňuje na huriavk okolo mediálne priehrštím využívaných označení jednotlivcov za osobnosti a celebrity, má presvedčenie, že „osobnosť sa utvára sama, zatiaľ čo celebrity sú dielom iných – prostredia, spoločnosti, najčastejšie médií: možno povedať, že aká spoločnosť, také celebrity, zatiaľ čo osobnosť „svoju spoločnosť spravidla prerastie“¹⁴.

Ústredným záberom, ktorý viazal Marenčinovu pozornosť na uplatňované praktiky a spoločnosťou očakávanú aj iniciovanú hodnotovú prax, odkazoval na svoj generičný koncept umelca a na ním do kultúrnej hodnotovej „praxe“ spoločnosti prinášajú tvorivosť a porozumenie pre umenie. Prirodzeným a so zaujatím zvoleným záberom sú zápisy venované poézii (čistá poézia, veľká poézia), literatúre (faktu, sci-fi, próze, čierny román, román), dramatiky (dráma, dramaturgia, dramaturg), predovšetkým však filmu, výtvarnému umeniu (dobré umenie), vizuálnemu umeniu, autorskej koláži, osobnostnému tvorivému artefaktu, autentickému umeleckému dielu, literárnym druhom, typu aj funkcii humoru a irónie. Nad šírkou zapísaných a pre Alberta Marenčina latentne podstaných, hoci aj problémových záberov, ktorým sa opakovane venuje, zostávajú osobnosť autora a mnohorakosť jedinečných, nadčasových výpovedí sprostredkovaných výrazovými postupmi jednotlivých umení.

Práve preto sa dostredivými termínmi vo zverejnených zápisoch stali umelec, tvorba, estetika, morálka, tolerancia, vzdelanosť, inteligencia. Výnimočné poslanie má v jeho koncepte spoločenského kultúrneho života schopnosť vysvetliť a pochopiť tvorbu umelcov, jej špecifické výrazové a esteticko-umelecké prejavy. Na tieto kultúrou a vzdelaním pestované zručnosti je nevyhnutné mať premyslený prístup a postoj k hodnotám a nazeracím oporám existencie ako k výnimočnému daru, pre ktorý „Svetonázor nie je v podstate nič iné ako „nadstavba“ – filozofické pokračovanie základných, vrodenech a získaných povahových vlastností (pokiaľ to

13 Tamže, zápis 146, august 2003, s. 79.

14 Tamže, zápis 263, 18. apríl 2009, s. 124.

nie je iba konjunktúrálna pretváarka oportunisticky prispôsobená situácii, čiže akési chameleonské mimikry) [...]“¹⁵.

K osobnostnému nazeraniu na svet sa druží v spoločenskej pamäti a v dejinách umenia, zvlášť v koncepte uskutočňovaného moderného umenia, rešpekt voči šírke a štruktúre súčasti javu tradícia preto, lebo „Tradícia – znie to hanlivo a posmešne ako negatívny atribút života, hoci je predpokladom a podmienkou každého pohybu vpred, každej vývinovej zmeny. To, čo sa traduje, čo odovzdávajú rodičia deťom, generácia generácii. [...]“¹⁶.

Jedinečné sú Marenčinove reminiscenčné zápisy vracajúce sa v rozpomienkach ku krajine osobného tvorivého utrvárania sa, k vzdialenej krajine a k francúzskemu umeniu, k (svojmu) surrealizmu a k (svojej) patafyzike, preto neprekvapí vyznanie, „[...] Francúzsko poznamená každého, kto cezeň prejde“¹⁷.

Posledný zápis Alberta Marenčina je v poradí 301 a je z februára 2017. Má iba pár riadkov vypovedajúcich o jeho nespokojnosti, ním odkazuje na „vládnuce pomery“, na prázdne a štylizované gestá predstieranej múdrosti, hoci ide iba o ďalšie prázdne gesto, o skepsu. Kým vznikol zápis, ktorý sa ustálil ako Marenčinova nadčasová gnómu, ktorú zanechal potomkom v umení, predchádza jej jeho osobné poznanie povýšené na istotu, „Dielo je zrkadlom autora, ale aj čitateľa, ktorý v ňom a skrz neho odhaľuje sám seba“¹⁸.

V zápiskoch sa Albert Marenčin mnohokrát vracia k sebe, svojou skúsenosťou si obnovuje svoju profesijnú, mravnú aj občiansku normu, zákonite sa v čase vyrovnáva s posunmi pri aktuálnej a aktívnej genéze, porozumení, poučenom prijímaní, hodnotení, pri vytvorených možnostiach a individuálnych danostiach výrazovej naliehavosti a vo funkcii vznikajúceho umenia a zmysle aj potrebe autentickej autorskej tvorby. Pamäťou aj kriticky reaguje na realitu v umení, no predovšetkým chce porozumieť, ako a kam sa posúva vznikajúce umenie a jej tvorca pričinením sa záujmu, vlastne osobnej podpory a požiadavkami na tvorivosť výrazovými nástrojmi umenia na osov spoločenskej prítomnosti, v ktorej zaznamenáva spoločenský status a prínos osobnosti aktívneho tvorca. Činí tak preto, aby s ním konfrontoval svoje autentické umelecké „životné krédo“, „[...] neviem, do akej stručnej vety by som dokázal sformulovať to, čím sa v živote riadim, čomu verím, čím sa nadchýnam, čo ma drží pri živote a „nad vodou“, čo ma podnecuje k činnosti a čo mojím aktivitám dáva zmysel – aký zmysel im ja sám dávam...“¹⁹.

15 Tamže, zápis 148, 27. október 2003, s. 79 – 80.

16 Tamže, zápis 143, 29. jún 2003, s. 78.

17 Tamže, zápis 7, 14. máj 1996, s. 10.

18 Tamže, zápis 281, 8. október 2009, s. 134.

19 Tamže, zápis 233, Na Tri krále 2008, s. 110.

S odchodom Alberta Marenčina aj jeho generačných súčasníkov sa v umení, tvorbe, v myslení o kultúre a v kultúrnom aj spoločenskom živote postupne, v tichosti až nenápadne uzatvára neprehliadnuteľný čas minulého storočia. V ňom sa etablovali a v rozličných odboroch umenia tvorili a presadzovali jedinečné, svojsky formované, chápané a presadzované tvorivé a výrazové vklady do autentickej národnej a súčasne modernej európskej kultúry s rešpektovaným ich tvorivého, neprenosného a hodnotovo neprekonaného zázemia.

Viera Žemberová

Literatúra:

MARENČIN, A.: *Kto som. Zápisky–myšlienky–úvahy 1973 – 1996*. Bratislava: Marenčin PT, 2022. 238 s. ISBN 978-80-569-1963-8.

MARENČIN, A.: *Ludská totalita. Zápisky, myšlienky, úvahy 1996 – 2017*. Bratislava: Marenčin PT, 2022. 160 s. ISBN 978-80569-0846-4.

About the author

Viera Žemberová

Independent researcher, Košice, Slovakia
viazember@gmail.com

This work can be used in accordance with the Creative Commons BY-SA 4.0 International license terms and conditions (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). This does not apply to works or elements (such as images or photographs) that are used in the work under a contractual license or exception or limitation to relevant rights.

<https://doi.org/10.5817/OS2024-1-24>

Biografie Marji Grólmusec

SACK, B.: *Maria Grollmuß 1896–1994. Biografische Annäherung und Erinnerungsnarrative*. Göttingen: Wallstein Verlag, 2023, 644 s. ISBN 978-3-8353-5372-5.

Pokud cestujeme oblastí bývalého Východního Německa, konkrétněji oblastmi Horní (a střední) Lužice, občas můžeme narazit na ulice či jiné objekty pojmenované po